

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Riigiteaduste instituut

Aino-Silvia Tali

Kandidaadi soo mõju valituks osutumisele kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Mihkel Solvak, PhD

Tartu 2014

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

.....
/Aino-Silvia Tali/

SISUKORD

SISUKORD.....	2
SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	5
1.1. Naiste poliitilise esindatuse olulisus.....	5
1.2. Sooline võrdõiguslikkus	6
1.3. Naiste poliitilist esindatust mõjutavad tegurid	8
1.3.1. Nõudlus ja pakkumine.....	9
1.3.2. Strukturaalsed, poliitilised ja kultuurilised tegurid	12
1.3.3. Kriitilise massi teooria	14
2. KANDIDAADI SOO MÕJU VALITUKS OSUTUMISELE KOHALIKU OMAVALITSUSE VOLIKOGU VALIMISTEL.....	16
2.1. Uurimuse taust.....	16
2.2. Andmed ja meetodid	16
2.3. Analüüs.....	17
2.3.1. Kandidaatide sooline jagunemine	17
2.3.2. Valituks osutunute sooline jagunemine	19
2.3.3. Kandidaatide ja valituks osutumise soolise jagunemise võrdlus	20
2.3.4. Soo mõju saadud häälte arvule.....	21
2.3.5. Soo mõju valituks osutumisele	25
2.4. Tulemused	26
KOKKUVÕTE.....	28
GENDER EFFECTS ON THE RESULTS OF LOCAL GOVERNMENT ELECTIONS Summary	29
KASUTATUD KIRJANDUS	31

SISSEJUHATUS

Käesoleva bakalaureusetöö teemaks on „Kandidaadi soo mõju valituks osutumisele kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel“. Antud uurimus keskendub soolise võrdõiguslikkuse teemadele, uurib naiste esindatust Eesti poliitikas ning analüüsib seda, kas ja kuidas mõjutab kandidaadi sugu valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

Tänapäevane demokraatia on Eestis üles ehitatud esindusdemokraatia põhimõttest lähtudes: inimeste üldhuvide väljenduvad demokraatlikult valitud esindajate kaudu. Demokraatia põhimõtte kohaselt peaksid kõik ühiskonnarühmad olema võimu- ja otsustamispositsioonidel esindatud proportsionaalselt. Eestis on naiste esindatus võimupositsioonidel palju madalam kui meestel (Sotsiaalministeerium 2010: 135). Seega leiab ühiskonnas üha enam kajastamist naiste poliitilise esindatuse teema, mis ka käesoleva uurimuse autorit väga huvitab.

Eesti president Toomas Hendrik Ilves on väljaande „Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis. II“ (Marling, Järviste ja Sander (toim) 2010: 5) eessõnas tabavalt öelnud: „Ühiskond saab sidusa tervikuna toimida vaid siis, kui teadvustame võrdväärselt nii naiste kui meeste muresid ja rõõme, kui arvestame nende ootuste ja võimalike hirmudega. Eesti on liiga väike, et raisata iganenud eelarvamuste tõttu meestes ja naistes peituvat eriomast potentsiaali, tarkust ja elukogemust.“ Ometigi on ühiskonnas näha ja tunda erinevaid suhtumisi naiste ja meeste võrdõiguslikkusesse. Eriti on tajuda naiste vähene esindatus juhtivatel ametikohtadel ja poliitikas.

Käesolev bakalaureusetöö uurib, kas naiste vähese poliitilise esinduse põhjus võib peituda kohaliku tasandi poliitikas. Kandidaadi soo mõju valituks osutumisele on uuritud küll Riigikogu valimistel (Allik 2011), aga mitte kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel. Kuigi kandidaadi sugu ei mõjuta valituks osutumist parlamendi valimistel, siis käesolev uurimus viib läbi statistilise analüüsi kohalike valimiste kohta, et selgitada välja, kas naiste vähese poliitilise esindatuse põhjused võivad peituda madalamal ehk kohalikul tasandil. Statistiliselt analüüsitakse nelja viimase kohaliku omavalitsuse volikogu valimise (2002, 2005, 2009 ja 2013) kandidaatide nimekirju.

Täpsemalt uuritakse järgnevat:

- Milline on kandidaatide sooline jagunemine kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel?
- Milline on valituks osutunute sooline jagunemine?
- Milline on kandideerinute ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe?
- Milline on soo mõju saadud häälte arvule?
- Milline on soo mõju valituks osutumisele?

Uurimuse läbi viimiseks püstitati hüpotees: „Kandidaadi sugu mõjutab valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel“. Margit Tavits (2009) on oma analüüside põhjal järeldanud, et Eestis on oluliseks valimisedu mõjutavaks teguriks madalama taseme poliitika kogemus. Kui ilmneb, et sugu mõjutab kandidaadi valituks osutumist kohalikul tasandil, mõjutab see ka omakorda naiste esindatust parlamendis ja Eesti poliitikas üldisemalt.

Käesolev bakalaureusetöö jaotub kaheks suuremaks osaks ning nende alapeatükkideks. Teema käsitlemist alustatakse teoreetiliste lähtekohtade ning põhiliste mõistete seletamisega. Lisaks naiste poliitilise esindatuse olulisuse ja soolise võrdõiguslikkuse termini analüüsimisele, kirjeldatakse lähemalt peamisi naiste poliitilist esindatust mõjutavaid tegureid. Teooriate kirjeldamisel tuginetakse peamiselt järgnevatele autoritele: Pippa Norris ja Ronald Inglehart (2001), Sarah Childs ja Mona L. Krook (2008, 2009) ning Melanie M. Hughes, Sheri L. Kunovich ja Pamela Paxton (2007). Teine osa on empiiriline uurimus, kus statistilise analüüsi kaudu selgitatakse välja, kas ja kuidas mõjutab kandidaadi sugu valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

Töö autor soovib tänada Vabariigi Valimiskomisjoni kompaktsete valimisandmete eest ja juhendajat Mihkel Solvakut, kelle juhised ja nõuanded innustasid autorit bakalaureusetöö kirjutamisel.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

Teoreetiline tagapõhi naiste poliitilise esindatuse teemale tuuakse käesolevas uurimuses välja toetudes peamiselt Sotsiaalministeeriumi Soolise võrdõiguslikkuse osakonna materjalidele, Pippa Norrise ja Ronald Ingleharti (2001) naiste vähese poliitilise esindatuse peamistele teguritele (poliitiliste institutsioonide mõju, struktuuralsed ning kultuurilised tegurid), Melanie M. Hughesi, Sheri L. Kunovich ja Pamela Paxtoni (2007) pakkumise ja nõudluse teguritele ning Sarah Childsi ja Mona L. Krooki (2008) kriitilise massi teooriale. Esimene alapeatükk toob välja naiste poliitilise esindatuse olulisuse, teine käsitleb lähemalt soolise võrdõiguslikkuse terminit ning kolmas kirjeldab naiste poliitilist esindatust mõjutavaid tegureid.

1.1. Naiste poliitilise esindatuse olulisus

Käesolev bakalaureusetöö uurib naiste vähese poliitilise esindatuse põhjuseid kohalike esinduskogude tasandil. Antud alapeatükk toob välja naiste poliitilise esindatuse olulisuse.

„Sooliselt tasakaalustatud poliitilise esindatuse vajalikkuse taga peitub muidki põhjusi peale meeste ja naiste võrdsete õiguste põhimõtte“ (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 16). Üks naiste poliitilise esindatuse peamisi argumente tuleneb demokraatia alusideest, et kõigi ühiskonnagruppide seisukohad peavad olema võimu- ja otsustamispositsioonidel proportsionaalselt esindatud ja neid tuleb võrselt arvesse võtta (*Ibid*: 16). Euroopa Nõukogu peab naiste esindatust parlamendis ja teistes valitud kogudes demokraatia võtmekomponendiks ja leiab, et täielikult või valdavalt meeste poolt vastu võetud otsuseid on raske pidada täiesti legitiimseteks (COE 2004). Käsitledes poliitilist esindatust soolisest vaatenurgast lähtuvalt, ei tohiks naisi pidada vähemusgrupiks, sest naised moodustavad tihti peale ühiskonnas just suurema osa ja on seega enamus-, mitte vähemusgrupp (Donaghy 2004: 396; Raitviir 2003).

Seega aitaks naiste suurem kaasamine kaasa poliitilise süsteemi legitiimsuse suurendamisele ja toetaks ühiskonna arengut tasakaalustades poliitilist esindatust ning kaasates rohkem arvamusi. Samuti värskendaks naiste laiem poliitiline osalus poliitilist

kultuuri ning aitaks vajadusel kohendada poliitilist päevakorda, mis kajastaks paremini kogu valijaskonna huve.

Lisaks on naiste suurema osaluse olulise küljena välja toodud inimressursside ratsionaalse kasutamise põhimõte (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 16): „Naistele kuulub ju sama palju inimvõimeid ja andeid kui meestele ning naiste kogemused ja arvamused on sama olulised kui meeste omad“. Eesti-suguses väikeses riigis, kus arvamuste hulk on niigi piiratud, tuleb erinevaid seisukohti veelgi rohkem arvesse võtta. Mida rohkem on aruteludesse ja otsuste langetamise kaasatud erinevaid osapooli, seda põhjalikum ja läbimõeldum on tulemus.

Käesoleva töö autor usub, et naiste poliitilise osaluse kasv peaks alguse saama eelkõige kohalike omavalitsuste volikogudest, sest just kohalikul tasandil saab panustada oma kodukandi otsuste tegemisse. Samuti soosib madalama taseme poliitika kogemus valituks osutumist parlamendi valimistel seega kogu edasist poliitikakarjääri. Seetõttu on väga vajalik uurida kandidaadi soo mõju kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

1.2. Sooline võrdõiguslikkus

Selleks, et analüüsida kandidaadi soo mõju valituks osutumisele, tuleb esmalt uurida, mis on sooline võrdõiguslikkus ja miks selle poole püüdlema peaks.

Mõiste *sooline võrdõiguslikkus* tähistab naiste ja meeste võrdseid õigusi, kohustusi, võimalusi ja vastutust kõigis ühiskonnaelu valdkondades (SoVS 2004). See tähendab naiste ja meeste ühesuguseid võimalusi teha valikuid, olla majanduslikult iseseisev, ennast arendada ja olla õiglaselt ning võrdväärset koheldud.

Soolise võrdõiguslikkuse all mõistetakse enamasti naiste esindatust vähemalt „kriitilise vähemuse“ (ingl *critical minority*) piirides, minimaalselt 20, 30 või 40%, või tegeliku soolise tasakaaluna (50-50%) (SMSVOa).

Papp ja Kütt (2013: 26) seletavad lahti soolise võrdõiguslikkuse laiem ja kitsama mõtte. *Sooline võrdõiguslikkus laiemas mõttes* tähendab sellist olukorda ühiskonnas, kus kõik inimesed on vabad arendama oma isiklike võimeid ja tegema valikuid, mida ei piira traditsioonilised soorollid ja soolistatud võimusuhted. *Sooline võrdõiguslikkus kitsamas*

mõttes tähistab poliitikavaldkonda, mis tegeleb ühiskonna kahe kõige suurema sotsiaalse grupi – naiste ja meeste sotsiaalsete suhete, sh võimusuuhete tasakaalustamisega. Põhilisi soosuhteid ühiskonnas kujundatakse peamiselt sotsiaalpoliitika – pere-, töö-, sotsiaalkindlustuse alase seadusandlusega. Soolise võrdõiguslikkuse taotlemise puhul on tegemist rahvusvaheliselt kokkulepitud poliitilise eesmärgiga – naiste ja meeste kui kahe kõige suurema sotsiaalse grupi võrdsuse saavutamise (Papp ja Kütt 2013: 26).

Riikliku kohustuse tegelda soolise ebavõrdsuse vähendamisega on Eesti endale võtnud järgnevalt.

- 1) Ühinedes ÜRO konventsiooniga naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta (Konventsioon... 1995).
- 2) Ühinedes ÜRO IV naiste maailmakonverentsil Pekingis vastuvõetud deklaratsiooni ja tegevusplatvormiga (Fourth... 1995), mille kriitilisteks valdkondadeks on naised ja vaesus; naiste haridus ja koolitus; naised ja tervis; naistevastane vägivald; naised ja relvastatud konfliktid; naised ja majandus; naised võimu juures ja otsuseid langetavatel ametikohtadel; naiste olukorra parandamise institutsionaalsed mehhanismid; naiste inimõigused; naised ja meedia; naised ja keskkond ning tütarlapsed.
- 3) Astudes Euroopa Liitu. Naiste ja meeste võrdsus on üks viiest põhiväärtusest, millel Euroopa Liit rajaneb. Liit on kohustatud püüdlema naiste ja meeste vahelise võrdsuse poole kõigis oma tegevustes. Sugude võrdsus on ette nähtud põhiõiguste hartaga, samuti keelatakse sellega diskrimineerimine soo alusel. Eesti on koos teiste liikmesriikidega vastu võtnud Soolise võrdõiguslikkuse Euroopa pakti ning nõustunud soolise võrdsuse mõõtmise indikaatoritega. (European... 1998; Gender... 2011)

Liisa Vask on oma artiklis teoses „Eesti Vabariigi naisministrid. Koguteos naistest poliitika tipus“ (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 14) seletanud lahti *de facto* ja *de jure* võrdõiguslikkuse erinevuse: „Poliitilise esindatuse puhul tuleb vahet teha võrdsetel võimalustel ja võrdsetel tulemustel. Võrdsete võimaluste all peetakse silmas *de jure* võrdõiguslikkust ehk eelkõige õigust valida ja olla valitud. Võrdsete võimaluste rakendamine on vahend saavutamaks

võrdseid tulemusi ehk *de facto* võrdõiguslikkust – tegelikku võrdõiguslikkust, kus nii mehed kui ka naised oleksid poliitikas võrdselt esindatud.“

Hoolimata *de jure* võrdõiguslikkusest on naiste ja meeste õigused, võimalused, kohustused ja vastutus Eesti tegelikkuses erinevad (Sotsiaalministeerium 2010: 7). Sageli avaldub see näiteks naiste viletsamas positsioonis tööturul ning kehvemas sotsiaal-majanduslikus olukorras. Vaatamata asjaolule, et naised moodustavad enam kui poole Euroopa rahvastikust, on naised poliitilises ja avalikus otsustusprotsessis alaesindatud. Naiste osakaal Eesti Riigikogus on hetkel napilt 20% (Vabariigi Valimiskomisjon 2011). 2011. aastal Riigikogusse kandideerinuist moodustasid naised vaid 22,6% (*Ibid*). Käesolev bakalaureusetöö käsitleb naiste osalust poliitika kohalikul tasandil. Empiirilises osas uuritakse muuhulgas ka seda, kui palju naisi kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel kandideerib ning kui suure osakaalu moodustavad naised valituks osutunuist. Naiste väiksem tõenäosus valituks osutada näitab seda, et hoolimata *de jure* võrdõiguslikkusest, pole saavutatud *de facto* võrdõiguslikkust.

Naiste ja meeste tasakaalustatud osalemist poliitilises ja avalikus otsustusprotsessis käsitletakse kui minimaalselt 40%-st ühe või teise sugupoole esindatust ükskõik millises poliitilise või avaliku elu üle otsuseid tegevas organisatsioonis. 40%-ne alammäär on kooskõlas Euroopa Parlamendi otsusega 18. jaanuarist 2001 naiste ja meeste tasakaalustatud osalemise kohta otsustusprotsessis (SMSVOa).

Naiste osalus poliitilistes otsustusprotsessides on oluline demokraatia komponent ja eelduseks naiste olukorra paranemiseks ka teistes eluvaldkondades. Seega on väga oluline, et ka Eestis püüeldaks selle poole, et naiste osalus poliitikas kasvaks.

1.3. Naiste poliitilist esindatust mõjutavad tegurid

Euroopa Nõukogu on väljendanud seisukohta, et naiste osalus parlamendis ja teistes valitud kogudes on demokraatia võtmekomponent - naiste osakaalu tõus valitud kogudes oleks kasulik kogu ühiskonnale (COE 2004).

Sugupoolte võrdsuse saavutamine otsustamistasandil on oluline nii inimõiguste kui demokraatia arengu seisukohalt - mida rohkem osalevad nii naised kui mehed otsuste vastuvõtmisel, seda paremini on esindatud nende erinevad huvid ja kogemused, seda enam vastavad poliitilised otsused ühiskonna mõlema grupi vajadustele ning areneb osalusdemokraatia. Naiste ja meeste osakaal poliitiliste otsuste tegemise tasandil on põhinäitajaks riigi soolise võrdõiguslikkuse ja demokraatia taseme mõõtmisel (SMSVOB).

Poliitilises ja avalikus otsustusprotsessis loetakse tegevateks neid (üksikisikuid või kollektiivi liikmeid), kes on valitud või määratud poliitilisele või riiklikule ametikohale (SMSVOa). Poliitilised otsustajad töötavad valitsuses, tegutsevad valitsuse koosseisus nõuandjatena ning on valitud esindajad kõigil võimutasanditel. Poliitiliste otsustajate hulka kuuluvad ka kõrgemad otsustajad poliitiliste erakondade koosseisus. Naiste osalus võiks olla suurem kõigis neis protsessides.

Töö autor usub, et poliitilise võrdõiguslikkuse saavutamine on üksiti ka vahend suurema võrdsuse saavutamiseks muudes valdkondades. Tegemist ei ole ainult põhimõttelise võrdse esindatuse küsimusega poliitikas – antud teemal on ka väga praktiline instrumentaalne eesmärk ühiskonnas üldisemalt. Seega on naiste suurem esindatus vajalik igal tasandil ning eelkõige eriti madalamal – kohaliku omavalitsuse tasandil. Selleks, et uurida, milline on naiste esindatus Eesti kohalikes omavalitsustes, tuleb aga esmalt analüüsida, mis tegurid naiste poliitilist esindatust mõjutada võivad. Järgnevalt on välja toodud peamised naiste poliitilist esindatust mõjutavad tegurid ja vastavad teooriad.

1.3.1. Nõudlus ja pakkumine

Üha enam ollakse arvamusel, et naiste vähese esindatuse põhjusi ei tasu otsida ainult valimisnimekirjadest või -tulemustest, vaid sellele eelnenud sündmustest, nagu nimekirjade koostamine ja naiste väike osatähtsus kandidaatide seas. Siinjuures tuleb tähelepanu pöörata nii nimekirjade koostamise protsessile erakondade sees kui ka naissoost erakonnaliikmetele ja poliitikasse pürgijatele (Allik 2011).

Uurimused, mis kirjeldavad riigisisest naiste poliitilise esindatuse taset, eristavad traditsiooniliselt nõudluse (ingl *demand*) ja pakkumise (ingl *supply*) faktoreid (Randall 1987, Norris 1997, Paxton 1997).

Pakkumise tegurid on naiste tahe, teadmised, kogemused ja soov poliitikas osaleda, *nõudluse* teguriteks on aga riikide, valimissüsteemide ja erakondade eripärad, mis mõjutavad naiste poliitilise osaluse tõenäosust (Hughes, Kunovich ja Paxton 2007: 266-270). Kultuurilised tegurid, ühiskonnas levinud hoiakud ja uskumused mõjutavad omakorda nii pakkumist kui nõudlust (Inglehart ja Norris 2003: 133-135).

Nõudluse kõrval on väga oluline pakkumine ehk naiste enda otsus ja tahtmine poliitikas osaleda. Nii väidavad näiteks Richard L. Fox ja Jennifer L. Lawless (2004: 264-280), et USAs on naised poliitikas alaesindatud, sest naised kaaluvad poliitikasse minemist harvem kui mehed ja tõenäosus realselt kandideerida on samuti väiksem kui meeste puhul. Veel on leitud, et naised on sagedamini oma pädevuses ebakindlad ning neid julgustatakse harvemini poliitikasse minema (Fox ja Lawless 2004: 272-274). Naiste osakaalu kohalikel valimistel kandideerinuist ning valituks osutunuist ning nende kahe näitaja omavahelist suhet uuritakse käesoleva töö empiirilises osas.

Pakkumise argumentide alusel on poliitikas osalemiseks vaja nii isiklike omadusi nagu huvi, ambitsioon ja teadmised kui ka ressursse nagu aeg, suhtlusvõrgustikud, kodanikuoskused (ingl *civic skills*), haridus ja majanduslik võimekus (Hughes, Kunovich ja Paxton 2007: 266-268). Seega on poliitikasse pürgivate naiste hulk osaliselt ettemääratud ja piiratud nii ühiskondliku suhtumise poolt, mis mõjutab naiste huve, teadmisi ja ambitsioone, kui ka üldisemate sotsiaalsete struktuuride poolt, mis suurendavad või kahandavad naiste võimalusi hariduse- ja töömaastikul. Lisaks sellele, et naiste poliitilisi ambitsioone toetatakse vähem kui meeste omi, on naistel üle maailma ka vähem väga kriitilist ressursi – aega (*Ibid*: 266-268). Nimelt on endiselt naiste teha enamik kodustest töödest ning naised on esmased laste eest hoolitsejad. Seega jääb naistel tunduvalt vähem aega poliitikaga tegeleda. Kuigi soorollid on võrdsustunud selles suunas, et naised võivad tööturul olla sama aktiivsed kui mehed, ei ole mehed samal määral võtnud vastu koduste tööde ja lastega tegelemise rolle. Seega on naiste otsus valimistel kandideerida ja poliitikas aktiivselt kaasa lüüa lisaks isiklikele omadustele suuresti seotud ka üleüldise suhtumise ja

olukorraga ühiskonnas. See omakorda mõjutab naiste ambitsioone ja võimalusi poliitikas osaleda.

Nõudluse teguriteks on peamiselt poliitilise süsteemi eripärad, mis määravad, kas ja millisel määral naised poliitikas osaleda saavad. Peamised nõudlust mõjutavad faktorid on demokratiseerituse tase, valimissüsteemi iseärasused, sookvoodid ning erakondade ja parteiliidrite suhtumine (Hughes, Kunovich ja Paxton 2007: 268-271). Samuti võidakse individuaaltasandil naiskandidaate võrreldes meessoost kandidaatidega vähem eelistada.

Riigi demokratiseerituse tase mõjutab samuti naiste poliitikas osalemise võimalusi. Poliitiline keskkond (demokraatia, pooldemokraatia või autoritaarne režiim) kujundab naiste võimalusi poliitikasse pürgida. Samas leiavad ulatusliku uuringud, et demokraatlikes riikides ei ole naiste osakaal parlamendis sugugi suurem kui mittedemokraatlikes, sest autoritaarse süsteemiga riigis saab naisi seada poliitilistele ametikohtadele ka siis, kui ühiskond neid ei toeta (*Ibid*: 268).

Kõige paremini rahvusvaheliselt uuritud naiste poliitilist osalust mõjutav tegur on valimissüsteemi eripära. Valimissüsteem määrab otseselt selle, kuidas valimistel saadud hääled jagunevad kohtadeks esinduskogus. Kõige üldisemalt eristatakse majoritaarseid ja proportsionaalseid süsteeme. Majoritaarses süsteemis on valimisringkonnad ühemandaadilised, valija annab oma hääle kindlale kandidaadile ja enim hääli saanud kandidaat võidab. Proportsionaalses süsteemis aga antakse hääl erakonnale (kes on kindlaks määranud valimisnimekirja) ning parteid saavad mandaate proportsionaalselt valimistel saadud häältega (*Ibid*: 269). Naiste poliitiline esindatus on üldjuhul suurem proportsionaalsete valimissüsteemidega riikides (*Ibid*: 269).

Naiste osalust poliitikas mõjutavad otseselt ka sookvoodid. Viimase 20 aasta jooksul on rohkem kui 60 riigis võetud kasutusele sookvoodid, et suurendada naiste osakaalu esinduskogudes (*Ibid*: 269-270). Kuigi sookvootide kasutamisele on ka vastuargumente, on see kindlasti üks viise, kuidas naiste poliitilist esindatust suurendada.

Oluliseks naiste poliitilise aktiivsuse ja osaluse mõjutajaks ning suunajaks on veel erakonnad ise (Kittilson 2006). Parteid on justkui „väravahoidjad“ – selleks, et indiviid saaks üldse valimistel kandideerida, on tal vaja parteipoolset tunnustust ja toetust (Hughes,

Kunovich ja Paxton 2007: 270). Erakonna hoiakud ja väärtushinnangud võivad nii soosida kui ka takistada naiste osalemist poliitikas. Samuti võib määravaks teguriks olla parteiliidrite sugu. Erakonnad, mille juhtkonda kuuluvad ka naised, toetavad suurema tõenäosusega naiste kandideerimist ja poliitilist aktiivsust (*Ibid*: 270).

1.3.2. Strukturaalsed, poliitilised ja kultuurilised tegurid

Naiste madal esindatus poliitikas on probleemiks kogu maailmas. Põhjamaad on eeskujuks teistele riikidele – 1. veebruari 2014 seisuga on Põhjamaades naiste osakaal parlamendis ligikaudu 42% (IPU 2014). Euroopa keskmine on aga vaid 19% (*Ibid*). Ülejäänud maailmas on see veelgi madalam. Naiste madala poliitilise esinduse teguritena on lisaks nõudluse ja pakkumise käsitlusele laialt kasutusel ka Pippa Ingleharti ja Ronald Norrise (2001) teooria, mille alusel takistavad naiste poliitilist osalust peamiselt strukturaalsed, poliitilised ja kultuurilised tegurid.

Analüüsidest naiste esindatust erinevate riikide parlamentides, on väga oluline silmas pidada *sotsiaalmajanduslikke* ehk *struktuurseid tegureid*. Riigi sotsiaalmajanduslik areng ja naiste osakaal parlamendis on omavahel seoses. Naiste poliitilise osaluse kasvule aitab kaasa nii nende kõrgem haridustase, aktiivsem osalemine tööturul kui ka heaoluriigi tervikareng koos seda toetava sotsiaalsüsteemiga (Inglehart ja Norris 2001: 127-129).

Uuringud on näidanud, et mida kõrgem on indiviidi haridustase, seda tõenäolisem on tema osalemine ka poliitilistes otsustusprotsessides (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 22-23). Kõrgema haridustasemega kaasnevad tihtipeale ka juhtivamad ja kõrgemalt hinnatud ametikohad, mis on heaks hüppelauaks poliitikasse pürgimisel. Tööturul osalemine aitab rajada sotsiaalseid sidemeid teiste inimeste ja organisatsioonidega, annab suhtluskogemuse ja edendab ametialaseid oskusi (*Ibid*: 22-23).

Teine suurem liik takistusi on *poliitilised ehk institutsionaalsed tegurid*, mis puudutavad eelkõige poliitilist süsteemi, peamiselt valimis- ja parteisüsteemi (Inglehart ja Norris 2001: 129-131). Institutsionaalsed tegurid kattuvad oma selgitavates faktorites osaliselt eelmises alapeatükis välja toodud nõudluse teguritega. Poliitilised tegurid, mis mõjutavad naiste esindatust, on parteisüsteem, erakondade ideoloogia ja struktuur, sookvootide kasutamine,

valimissüsteem ja riigi demokratiseerituse tase (Inglehart ja Norris 2001: 129-131). Kuigi demokratiseerituse tasemel on suur roll poliitilise maastiku kujundamisel (oluline on kodanike õigus nii valida kui ka kandideerida valimistel), ei ole Ingleharti ja Norrise (2001) järgi selget seost riigi demokraatia taseme ja naiste suurema poliitilise esindatuse vahel. Samuti ei ole tugevaid seoseid naiste esindatuse ja muude poliitiliste tegurite vahel. Kahesarnase poliitilise süsteemiga riigis võib naiste osakaal esinduskogudes olla siiski väga erinev.

Seaduste ja muude juriidiliste vahenditega on võimalik luua soodne pinnas tasakaalustatud poliitilisele esindatusele. Kui juriidilised alused puuduvad, on tegemist poliitilis-institutsionaalse takistusega, mis võib muuta vähemtulemuslikuks ka teised naiste poliitilise esindatuse suurendamist toetavad tegevused (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 25).

Võrreldes kaheparteisüsteemiga riikidega on naiste esindatuse suurendamiseks soodsamad tingimused nendes riikides, kus on mitmeparteisüsteem (*Ibid*: 22). Sellisel juhul on erakondade vahel tihe võitlus iga sotsiaalse grupi häälte pärast ja selleks, et saada rohkem hääli, võidakse üles seada ka näiteks rohkem naiskandidaate (*Ibid*: 22). Samuti võib naiste esindatust mõjutada see, kui pikad on antud riigi demokraatiavad. Mida pikem ja püsivam on olnud riigi demokraatia, seda tõenäolisem on, et poliitiliste kandidaatide ja valituks osutunute seas soovitakse näha suuremat läbilõiget kogu ühiskonnast.

Lisaks on määrava tähtsusega ka *kultuurilised tegurid* – traditsiooniliste hoiakute määratlemine nii era- kui ka avalikus sektoris (Hughes, Kunovich ja Paxton 2007: 271), mis osaliselt kattuvad ka varem välja toodud pakkumise teguritega. Kui pakkumise tegurid keskenduvad peamiselt naiste enda ambitsioonidele ja soovile poliitikas osaleda, siis kultuurilised tegurid toetuvad rohkem ühiskonnas levinud hoiakutele ning sagedasele arusaamale, et naistel puudub piisav ambitsioonikus ja suutlikkus poliitikas osalemiseks. Kultuurilisi aspekte silmas pidades ei tohiks tähelepanuta jätta ka religiooni olulisust. Mitmed uurijad on teinud tähelepanekuid, et neis riikides, kus suurem hulk inimesi pooldab protestantismi, valitakse seadusandjateks rohkem naisi kui riikides, kus peamisteks usuvooludeks on katoliiklus, õigeusk või islamism (*Ibid*: 271). Kultuurilisi tegureid mõjutavad nii usulised traditsioonid ja suhtumine naiste emantsipeerumisse kui ka naiste

kajastus massimeedias ja nende enda tahe ja motivatsioon poliitilises elus osaleda (Freidenvall 2003).

Traditsioonilisi soorolle ja -stereotüüpe peetakse üheks peamiseks takistuseks naiste teel poliitikasse: „Soorollide all mõeldakse omandatud käitumisviise, mis määravad ära, mis töid ja kohustusi peetakse naistele või meestele omasteks. Sageli esinev arusaam, mille järgi mees on pere ülalpidajaks ja otsustajaks ning naine ja lapsed on tema ülalpeetavad, pidurdab võrdõigusliku ühiskonna rajamist, sest see kinnitab poliitika kui otsustamiskoha kuulumist meestele“ (Sutrop, Lõuk ja Kiho 2007: 23). Riikides, kus traditsiooniliselt nähakse naiste rolli kodu ja pere eest hoolitsemas, tunnetavad naised ka ise vastumeelsust poliitikasse kandideerimise ees (Inglehart ja Norris 2001: 131). Kultuuriline barjäär ja üleüldine mõtteviis, mis soosib just mehi juhtivatel ametikohtadel ja poliitikas, pidurdab naiste osalemist poliitikas ka siis, kui *de jure* takistusi ei esine.

Kõik need eelnevalt nimetatud takistused on omavahel tihedalt läbi põimunud ja enamasti ei saa neid üksteisest selgelt eraldada. Iga tegur mõjutab naiste osalemist poliitikas erineval moel ja mahus. Seega ei ole võimalik saavutada poliitikas soolist võrdõiguslikkust vaid mõne takistuse ületamisega. Tegeleda tuleks kõikide teguritega korraga.

1.3.3. Kriitilise massi teooria

Naiste poliitilise esindatuse olulisust ja vajalikku määra käsitleb ka kriitilise massi teooria (Childs ja Krook 2008; Childs ja Krook 2009).

Kriitilise massi teooria kohaselt ei suuda naised poliitikat mõjutada, kui nende osakaal valitud kogudes on väga väike. Selleks, et naiste häält oleks poliitikas kuulda, on vaja, et nad moodustaks valitud kogudes vähemalt „kriitilise vähemuse“ (ingl *critical minority*). Enamasti peetakse sellest vähemalt 30%-list esindatust. (Childs ja Krook 2009: 125-126) Kuigi selline osakaal ei oleks veel otseselt võrdõiguslik ja naised oleksid siiski vähemuses, on sellise „kriitilise massiga“ juba võimalik poliitikat mõjutada ja suunata.

Kriitilise massi teooria omakorda põhjendab ka seda, miks naispoliitikud valitud kogudes tihti peale otseselt naiste arvamusi ei esinda. Nende osakaal on lihtsalt liiga väike, et

poliitika tulemusi tugevalt mõjutada. Ei piisa sellest, et naised on esindatud, kui neid on ikkagi liiga vähe – pea kõikides valitud kogudes on naisi vähem kui mehi. Selleks, et naistel oleks mõju seadusandlikele tulemustele, on vaja, et nende osakaal kasvaks – ainult sellisel juhul saavad naised töötada koos naistesõbralikumate poliitikate nimel ja vaid siis aktsepteerivad nende meeskolleegid naisemeelsemat seadusandlust (Childs ja Krook 2008: 725). Kuigi erinevad uurimused pole kriitilise massi täpses ulatuses ühel meelel ja peavad lisaks naiste osakaalule oluliseks ka tugevate naispoliitikute olemasolu, ollakse siiski nõus, et naised on paremini esindatud ning poliitikas rohkem kuulda, kui nende osakaal valitud kogudes on vähemalt 30%.

Samuti ei saa teha järeldusi, et ainuüksi naiste osaluse ja esindatuse suurenemine kohe automaatselt mõjutaks poliitikat (Childs ja Krook 2008: 733-734). Tegelikuses on see siiski seotud ka struktuuriliste, poliitiliste ja kultuuriliste teguritega ning ainult ühe teguri paranedes ei saa veel loota poliitika naistemeelsemaks muutumist. Seega on lisaks kriitilise massi saavutamisele vaja pingutada ka ühiskonna naiste poliitilist osalust toetavamaks muutumise nimel.

Selleks, et naiste poliitiline osalus suureneks kogu riigis, tulebki alustada kohaliku tasandi osaluse analüüsimisest. Järgnev uurimuse empiiriline osa pakub põhjalikku analüüsi kandidaadi soo mõjust kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

2. KANDIDAADI SOO MÕJU VALITUKS OSUTUMISELE KOHALIKU OMAVALITSUSE VOLIKOGU VALIMISTEL

2.1. Uurimuse taust

Naiste madala osaluse üle Eesti poliitikas on palju diskuteeritud. Mirjam Allik (2011) väitis oma analüüsis „Nimekirjad, hääled ja sugu 2007. ja 2011. aasta Riigikogu valimistel“, et sugu ei mõjuta Riigikogu kandidaadi hääletasaaki ning leidis, et vähem naisi osutub valituks seetõttu, et neid kandideeribki proportsionaalselt vähem. Kas sama saab aga öelda kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste kohta? Kui parlamenti kandideerivadki tugevamad kandidaadi, ei pruugi soo mõju valimistulemusi vaadeldes avalduda. Kohalikul tasandil pole Eestis aga põhjalikku soo mõju analüüsi läbi viidud. Seega on väga oluline uurida, milline on naiste kandideerimiseefektiivsus ja soo mõju valituks osutumisele kohalikul tasandil.

Rasmussen, Gurmai ja Mikko (2006) on väljendanud veendumust, et kodanikkonna seni unarusse jäänud poole – naiste – korralik kaasamine riigi juhtimisse tähendab Eestile head. Selleks, et teada saada, kus naiste madala osaluse probleem peitub, tulebki uurida soo mõju valituks osutumisele kohalikul tasandil. Käesoleva bakalaureusetöoga uuritakse, kas ja kuivõrd mõjutab kandidaadi sugu valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

2.2. Andmed ja meetodid

Käesolevas bakalaureusetöös läbi viidud analüüs põhineb Vabariigi Valimiskomisjoni (2013) andmestikul. Originaalandmestikus on välja toodud 1996-2013 aastate valimiste kõigi kandideerinute nimed koos kohaliku omavalitsuse (vald või linn), ringkonna numbri, kandidaadi numbri, nimekirja (erakonna), saadud häälte arvu ja valituks osutumise näitajaga (0 = ei osutunud valituks; 1 = osutus valituks). Valimiks on seega täielik kandidaatide nimekiri, mis annab läbi viidud analüüsile tugevust.

Käesolev uurimus kasutab kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste andmeid. Et välistada juhuslikke kõikumisi või teatud aasta valimiste eripära, vaadeldakse nelja järjestikkust

kohaliku omavalitsuse volikogu valimist (2002, 2005, 2009 ja 2013). Andmestikus on kokku 59940 kandidaadi andmed.

Selleks, et analüüsida soo mõju valituks osutumisele, lisas käesoleva bakalaureusetöö autor kõigile kandidaatidele juurde soo näitaja (0 = naine; 1 = mees). Seejärel analüüsiti järgnevat:

- Milline on kandidaatide sooline jagunemine kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel?
- Milline on valituks osutunute sooline jagunemine?
- Milline on kandideerinute ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe?
- Milline on soo mõju saadud häälte arvule?
- Milline on soo mõju valituks osutumisele?

Kõik need alapunktid on alljärgnevalt välja toodud ja analüüsitud. Analüüsi läbi viimiseks kasutati statistikaprogrammi IBM SPSS Statistics 20.0.

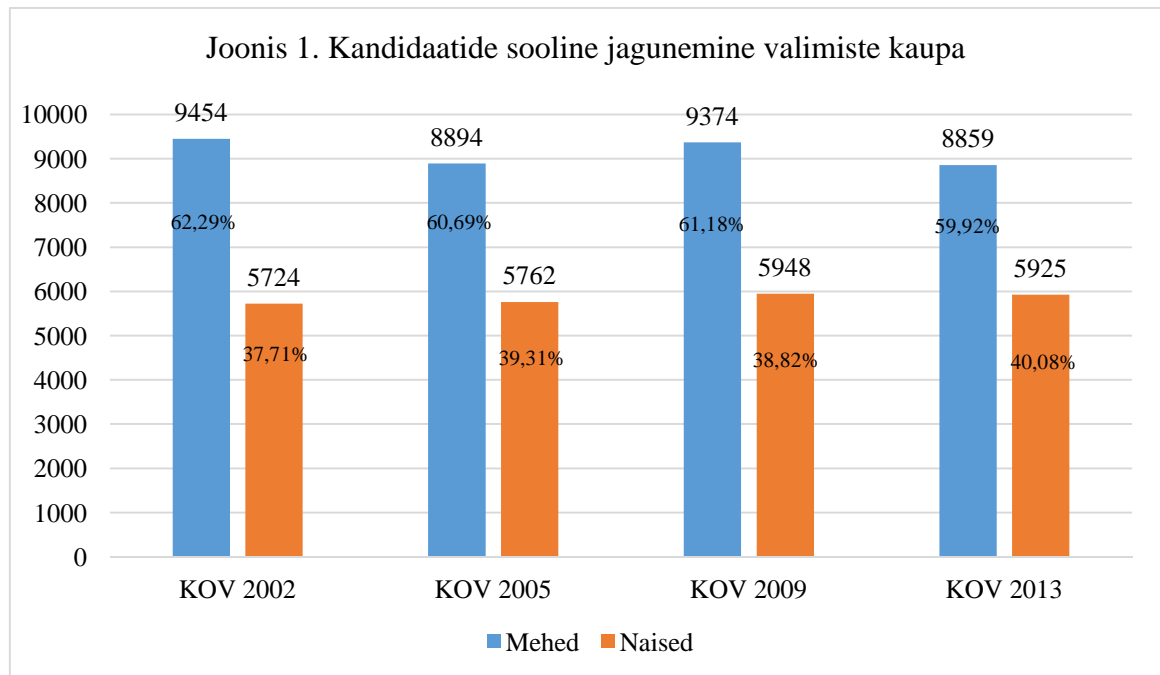
2.3. Analüüs

2.3.1. Kandidaatide sooline jagunemine

Nagu eelnevalt välja toodud, on naiste poliitilise esindatuse juures väga oluline “pakkumise” tegur ehk naiste enda soov poliitikas osaleda. Kohalike omavalitsuste kohta saame “pakkumist” kvantitatiivselt analüüsida naiste valimistel kandideerimise kaudu.

Vabariigi Valimiskomisjoni (2013) andmete alusel koostati esmalt risttabel, kus on nelja viimase kohaliku omavalitsuse volikogude valimiste (2002, 2005, 2009, 2013 ja kokku) kaupa toodud välja igas omavalitsuses kandideerinud naiste ja meeste arv. Kokkuvõte (vt Joonis 1) annab selge ülevaate naiste vähesest kandideerimisaktiivsusest võrreldes meestega. 2002. aastal kandideeris kohalikel valimistel kokku 9454 meest ja 5724 naist, protsentuaalselt 62,29% mehi ja 37,71% naisi. 2005. aastal kandideeris 8894 meest ja 5762 naist, protsentuaalselt 60,69% mehi ja 39,31% naisi. 2009. aastal kandideeris 9374 meest ja 5948 naist, protsentuaalselt 61,18% mehi ja 38,82% naisi. Viimastel kohalikel valimistel

2013. aastal kandideeris 8859 meest ja 5925 naist, protsentuaalselt 59,92% mehi ja 40,08% naisi.

Kokku on viimasel neljal kohaliku omavalitsuse volikogu valimisel seega kandideerinud 23359 naist ja 36582 meest, protsentuaalselt on naiskandidaate 38,97% ning meeskandidaate 61,03%.

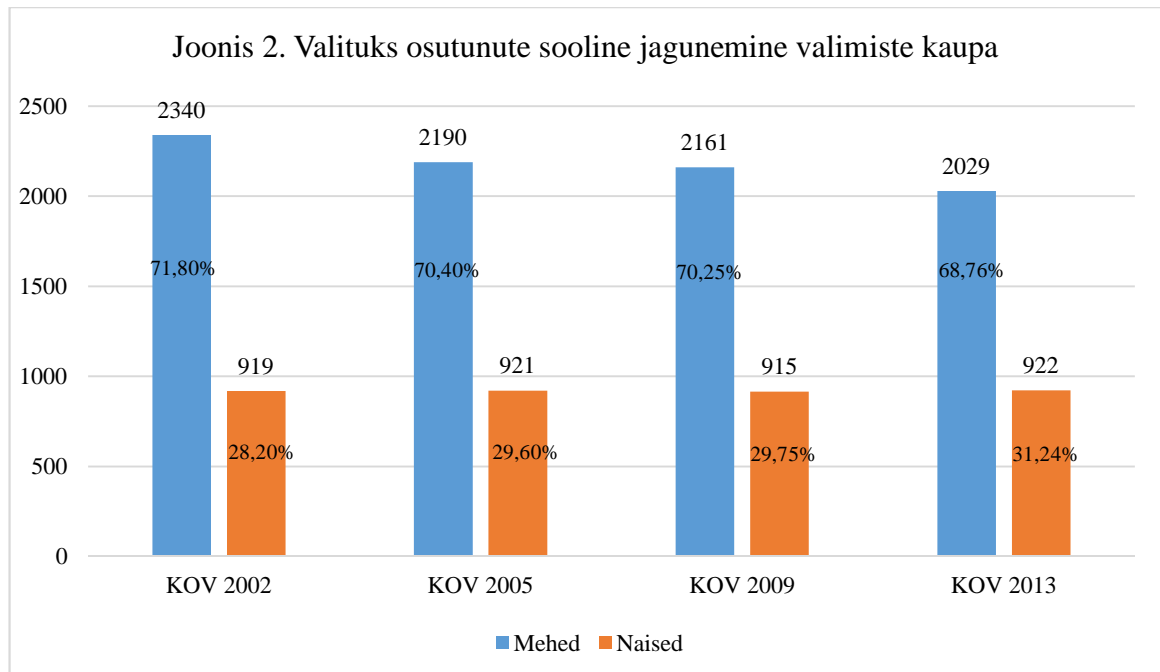
Kui võrrelda 2002 ja 2013 aasta valimisi, on kandideerinud naiste arv kasvanud vaid 201 võrra ehk vähem kui kolm protsendipunkti. 11 aasta kohta on selline kasv väga väike ja kuigi viimastel valimistel moodustavad naiskandidaadid kõigist kandideerinuist juba pisut üle 40%, võiks siiski naiste aktiivsus suurem olla.

246st omavalitsusest vaid 20s (Alatskivi vald, Kaisma vald, Kaiu vald, Kasepää vald, Kohtla vald, Kohtla-Järve linn, Lavassaare vald, Martna vald, Narva-Jõesuu linn, Oisu vald, Paldiski linn, Peipsiääre vald, Püssi linn, Rannu vald, Saare vald, Sangaste vald, Tudulinna vald, Vasalemma vald, Võhma linn ja Väätsa) on naiste kandideerimisaktiivsus olnud meestega võrdne või sellest pisut suurem. Nende omavalitsuste seas on nii suuremaid kui ka väiksemaid omavalitsusüksusi, nii linnu kui ka valdu. Ei avaldu tugevat ühisjoont, mis võiks just neis omavalitsustes naiste suurema kandideerimisaktiivsuse tingida. Oluline on ka märkida, et paljudes neist omavalitsustest on naisi kandideerinud meestest rohkem

vaid paari võrra, tegelikkuses on naiste kandideerimisaktiivsus oluliselt suurem vaid Kohtla-Järve linnas (neljal valimisel kandideeris kokku 52,52% naisi) ja Paldiski linnas (61,30%). Need kaks omavalitsust on selge erand üldisest trendist – enamikes omavalitsustes on meeskandidaatide osakaal naiskandidaatide hulgast tunduvalt suurem. Seega võib kandideerimisaktiivsust vaadeldes öelda, et naiste soov poliitikas osaleda on madalam kui meestel. Ainuüksi selle näitaja põhjal võib väita, et naiste osalus poliitikas on väiksem kui meestel seetõttu, et neid kandideeribki tunduvalt vähem kui mehi. Lisaks sellele, et naiste „pakkumine“ poliitikas on väiksem, on oluline vaadelda ka „nõudlust“ ehk seda, kui palju naisi valituks osutub.

2.3.2. Valituks osutunute sooline jagunemine

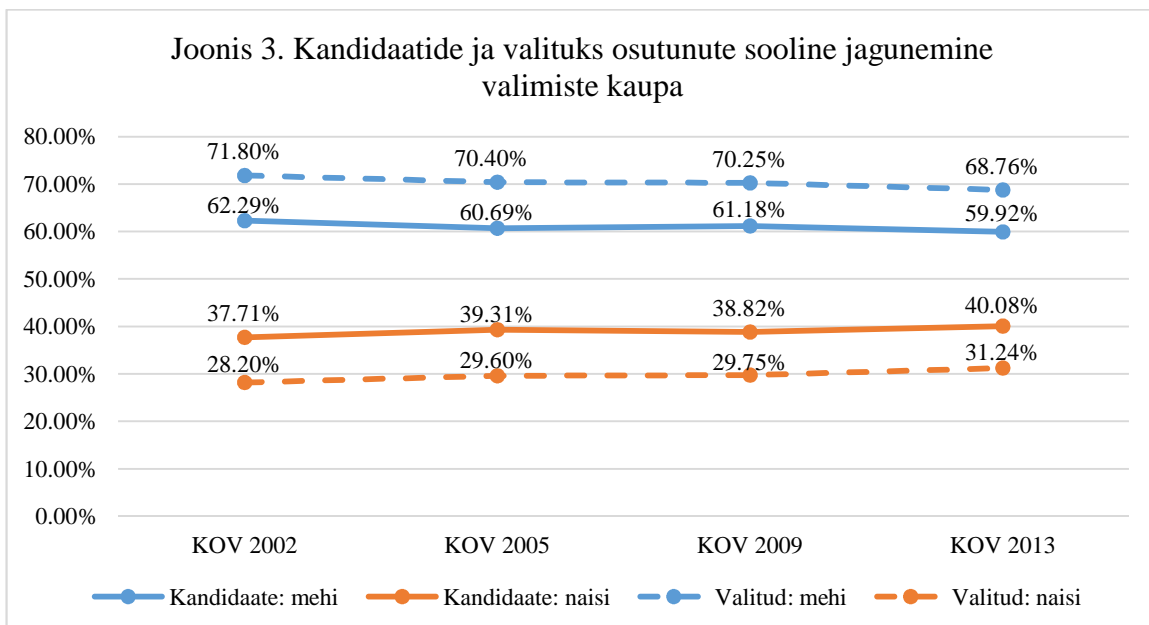
Võrdõiguslikkuse oluline komponent on naiste õigus valida ja saada valituks. Seega on oluline lisaks naiste kandideerimise osakaalule uurida ka seda, kui palju naisi tegelikult valituks osutub. Selleks, et näha, milline on valituks osutunute sooline jagunemine (ehk kui palju valituks osutunuist on naised), koostati esmalt risttabelid, mille tulemus on kokkuvõtvalt esitatud alljärgneval tulpdiaagrammil (vt Joonis 2).

Valituks osutunute sooline jagunemine on joonisel 2 välja toodud valimiste kaupa. Selgelt on näha, et meeskandidaatide valituks osutumine on tunduvalt suurem kui naiskandidaatidel. 2002. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel moodustasid mehed valituks osutunutest 71,80%, naised 28,20%. 2005. aasta valimistel moodustasid mehed valituks osutunutest 70,40% ja naised 29,60%. 2009. aasta valimistel valituks osutunuist olid 70,25% mehed ja 29,75% naised. Viimastel kohalikel valimistel, 2013. aastal moodustasid esmakordselt naised valituks osutunuist üle 30%, täpsemalt 31,24%. Valituks osutunuist moodustasid mehed 68,76%. Nelja kohaliku valimise kokkuvõttes moodustasid mehed kõigist valituks osutunuist 70,34% ning naised 29,66%. Tulpdiagramm annab hea visuaalse ülevaate sellest, kuivõrd palju vähem naisi valituks osutunud on. On selgelt näha, et mehi valitakse rohkem kui naisi. Kuna naisi ka kandideerib vähem, võrreldakse järgnevalt, milline on kandidaatide ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe.

2.3.3. Kandidaatide ja valituks osutumise soolise jagunemise võrdlus

Selleks, et saada tervikliku ülevaadet meeste ja naiste kandideerimisefektiivsuse dünaamikast viimase nelja kohaliku omavalitsuse volikogu valimiste lõikes, pandi kokku alljärgnev joondiagramm (vt Joonis 3).

Joonis 3 ilmestab selgelt ühte naiste poliitilise esindatuse valukohta. Kui naised kandideerivad kohalikel valimistel vähem kui mehed, on arusaadav, et neid osutub ka vähem valituks. Reaalsus on aga, et kandidaatide ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe ei ole proportsionaalne. Eelolevalt jooniselt on näha, et naiskandidaatide osakaal kohalikel valimistel on vahemikus 2002-2013 pisut kasvanud (2002 – naiste osakaal kandideerinuist 37,71%, 2005 – 39,31%, 2009 – 38,82% ja 2013 – 40,08%), samuti on paari protsendipunkti võrra kasvanud naiskandidaatide valituks osutumise osakaal (2002 – valituks osutunuist naised 28,20%, 2005 – 29,60%, 2009 – 29,75% ja 2013 – 31,24%). Samas on meeste kandideerimisefektiivsus tunduvalt parem (Nt 2013 – kandideerinuist mehed 59,92%, valituks osutunuist mehed 68,76%). Saab järeldada, et kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel saab süsteemselt vähem naised valituks kui mehed. Seega võib väita, et kuigi Mirjam Allik (2011) leidis oma analüüsis, et sugu ei mõjuta Riigikogu valimistel kandidaadi häältesaaki, on see siiski oluline tegur kohalikul tasandil valituks osutumisel. Seda, milline täpsemalt on soo mõju kandidaadi häälte arvule ning valituks osutumisele kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel, analüüsitakse järgnevalt.

2.3.4. Soo mõju saadud häälte arvule

Hindamiseks kui palju seletab kandidaadi sugu ära kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel saadud häälte arvust, viidi läbi mitmene lineaarne regressioon. Häälte arvu tunnus on regressioonanalüüsis logaritmitud, sest see oli väga tugeva positiivse assümmeetriaga ja vastasel juhul oleks tagajärjeks olnud lineaarse regressiooni ennustusjääkide normaaljaotuse rikkumine. Kuna nimekirjas esines kandidaate, kes olid saanud null häält, tuli logaritmitamiseks häälte arvule liita üks hääl. Sellisel kujul logaritmitamine võimaldas regressiooni korrektse läbiviimise.

Selle tulemusena ei mängi nii suurt rolli väga suured või väikesed äärmused. Ühtegi teist tunnust ei transformeeritud. Sõltuvaks tunnuseks on logaritmitud häälte arv, sõltumatuks tunnuseks kandidaadi sugu (1 = mees) ning kontrolltunnuseks kandidaadi järjekorranumber valimisnimekirjas (*Kandidaadi number*). Antud lineaarse regressiooni abil saab analüüsida, kas ja kui võrd sõltub valimistel saadud häälte arv kandidaadi soost ehk milline on erinevus naiste ja meeste häältesaagi vahel.

Tabel 1 toob ära analüüsi tulemused. Tabelis on toodud regressioonikoefitsiendid (b) koos standardveaga (SE), standardiseeritud regressioonikoefitsiendid ($Beta$), determinatsioonikordaja (R^2) ja juhtumite arv (N). Homoskedastiivsuse, lineaarsuse ja ennustusjääkide normaaljaotuse eelduse kehtimist kontrolliti graafiliste meetoditega, eeldused olid piisavas ulatuses täidetud. Seega võib öelda, et regressioonanalüüsi tulemused ei riku lineaarse regressiooni eeldusi. Kohandatud R^2 ei erinenud R^2 näitajast, seega seda tabelisse ei lisatud.

Pöördudes tegelike efektide poole hakkab silma järgmist. Esiteks on nii kandidaadi soo kui ka nimekirjas paiknemise efektid statistiliselt olulised saadud häälte arvu seletamisel. Determinatsioonikordaja R^2 kõikide valimiste kohta kokkuvõtvalt on mudelil 0,026. Teisisõnu seletab kandidaadi soo mõju koos nimekirjas paiknemise numbriga 2,6% saadud häälatesaagi varieerumisest. Kuigi selline osakaal ei tundu suur, on see efekt siiski statistiliselt oluline. Käesolev regressioonanalüüs ei püüagi seletada ära kandidaadi saadud häälte arvu, vaid vaadelda soo mõju saadud häälte arvule.

Kontrollina on regressiooni lisatud kandidaadi järjekorranumber valimisnimekirjas. Standardiseeritud regressioonikoefitsiente ($Beta$) võrreldes ilmneb, et kandidaadi sugu on häälte arvu seletamisel olulisem, kui kandidaadi number valimisnimekirjas. Soo standardiseeritud regressioonikoefitsient kõigi nelja valimise (2002, 2005, 2009 ja 2013) kohta kokku on 0,136, samas kandidaadi numbril on see ainult 0,087. Sarnane suhe ilmneb ka valimistel eraldi. Seega võib järeldada, et soo mõju avaldab kandidaadi häälatesaagile suuremat mõju kui kandidaadi number nimekirjas. Valimiste lõikes suuri erinevusi ei esine.

Kuna häälte arv on regressioonis logaritmitud, võeti analüüsi tulemuste paremaks tõlgendamiseks lineaarse regressiooni koefitsientidest eksponendid, mis näitavad mitu korda saavad mehed naistest rohkem või vähem hääli. Kõigi nelja valimise peale kokku on lineaarse regressiooni koefitsient 0,315. Eksponent sellest on 1,37, mis näitab, et nelja valimise peale kokku said mehed naistest 1,37 korda rohkem hääli ehk keskmiselt 37% rohkem hääli. Samamoodi võeti lineaarse regressiooni koefitsientidest eksponendid ka iga valimise kohta eraldi. Ilmneb, et 2002. aasta kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel said mehed naistest 44% rohkem hääli, 2005. ja 2009. aastal 35% ning 2013. aastal 33% rohkem

hääli kui naised. Arvestades, et see ilmneb kontrollides ka positsiooni nimekirjas, on soo mõju häälte arvule märkimisväärne.

Mudeli headust saab hinnata determinatsioonikordaja R^2 kaudu. Kõikide valimiste kohta kokku on R^2 0,026 ehk siis antud mudeli alusel seletab sugu koos kandidaadi numbri kontrolliga ära 2,6%. Kuigi see protsent ei ole suur, on see siiski statistiliselt oluline. Ilmneb, et aja jooksul determinatsioonikordaja langeb. Kuigi langus pole suur (2002 $R^2 = 0,035$; 2005 $R^2 = 0,025$; 2009 $R^2 = 0,023$ ja 2013 $R^2 = 0,024$), võib siiski järeldada, et nelja viimase kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel on kandidaadi soo mõju saadud häälte arvule pisut langenud.

Standardiseeritud regressioonikoefitsiente vaadeldes on näha, et soo tunnuse Beta väärtused on suuremad kui kandidaadi numbri tunnusel. Selleks, et sõltumatute tunnuste mõju kontrollida, koostati lisaks regressioonianalüüsi põhjal ka tabel 2, mis näitab soo mõju ilma kandidaadinumbri kontrollita. Võrdleme kahe tabeli determinatsioonikordajaid. Kui vaadelda kõiki valimisi koos, on näha, et kahe sõltumatu tunnusega mudeli determinatsioonikordaja on 0,026, ainult soo tunnusega mudelil aga 0,018. Seega ilmneb, et mudeli seletusvõime küll langeb pisut ilma kandidaadi numbri kontrollita, aga kuna langus on väike ($0,026 - 0,018 = 0,008$) ehk mudeli seletusvõime kontrolli lisamisel tõuseb vähe, leiab kinnitust, et kandidaadi sugu mängib häälte saagi seletamisel suuremat rolli kui tema positsioon nimekirjas. Sama tulemus kehtib ka iga valimise puhul eraldi.

Kindlasti tuleb silmas pidada, et kandidaadi häälatesaaki mõjutavad lisaks soole ja valimisnimekirja numbrile veel paljud muud asjaolud, mille arvestamisel võib soo efekt ka teiseks osutada. Antud andmed aga ei luba hetkel teisi tegureid arvesse võtta. Käesoleva analüüsi põhjal ilmneb, et kandidaadi sugu on häälatesaagi seletamisel olulisem kui positsioon nimekirjas.

Tabel 1. Soo mõju saadud häälte arvule, kontrolltunnusega

Tunnus	Kõik valimised		KOV 2002		KOV 2005		KOV 2009		KOV 2013	
	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta
Sugu (1=mees)	0,315*** (0,009)	0,136	0,367*** (0,18)	0,161	0,303*** (0,019)	0,133	0,301*** (0,019)	0,127	0,289*** (0,019)	0,122
Kandidaadi number	0,000*** (0,000)	0,087	0,001*** (0,000)	0,094	0,001*** (0,000)	0,084	0,001*** (0,000)	0,084	0,000*** (0,000)	0,094
Konstant	2,463*** (0,009)		2,409*** (0,017)		2,421*** (0,018)		2,478*** (0,019)		2,510*** (0,017)	
R²	0,026		0,035		0,025		0,023		0,024	
N	59940		15178		14656		15322		14784	

Standardvead sulgudes. *** p<0.001, ** p<0.01, * p<0.05

Tabel 2. Soo mõju saadud häälte arvule, ilma kontrolltunnuseta

Tunnus	Kõik valimised		KOV 2002		KOV 2005		KOV 2009		KOV 2013	
	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta	b (SE)	Beta
Sugu (1=mees)	0,316*** (0,009)	0,136	0,368*** (0,18)	0,161	0,305*** (0,019)	0,134	0,304*** (0,019)	0,128	0,290*** (0,019)	0,122
Konstant	2,559*** (0,007)		2,513*** (0,014)		2,523*** (0,015)		2,598*** (0,015)		2,600*** (0,015)	
R²	0,018		0,026		0,018		0,016		0,015	
N	59940		15178		14656		15322		14784	

Standardvead sulgudes. *** p<0.001, ** p<0.01, * p<0.05

2.3.5. Soo mõju valituks osutumisele

Selleks, et analüüsida, milline on kandidaadi soo mõju valituks osutumisele, viidi läbi logistiline regressioon. Andmestikus on valituks osutumist kirjeldav tunnus kodeeritud järgnevalt: 1 = osutus valituks, 0 = ei osutunud valituks. Tulemused on esitatud tabelis 3. Tabelis on välja toodud nelja kohaliku omavalitsuse volikogu valimise ja kokkuvõtlikud sõltumatute tunnuste (sugu, häälte arv, kandidaadi number valimisnimekirjas) riskisuhted valituks osutumisele.

Kõiki valimisi kokkuvõttev soo riskisuhe on 1,305 ning on statistiliselt väga olulise efektiga. See tähendab, et meeskandidaadil on 1,305 korda suurem tõenäosus valituks osutada kui naiskandidaadil. Häälte arvu riskisuhe 1,044 näitab, et ühe hääle võrra suurem hääletesaak suurendab tõenäosust valituks saada 1,044 korda. Kui number ise tundub väike, siis tegelikkuses on see mõju päris suur. Ainuüksi üks hääl mõjutab valituks osutumise tõenäosust päris suurel määral. Kandidaadi numbri riskisuhe 0,976 näitab, et ühe võrra suurem number valimisnimekirjas (ehk ühe võrra kehvem positsioon nimekirjas) vähendab valituks osutumise tõenäosust 0,976 korda.

Tabel 3. Soo mõju valituks osutumisele

	Kõik valimised	KOV 2002	KOV 2005	KOV 2009	KOV 2013
	Riskisuhe	Riskisuhe	Riskisuhe	Riskisuhe	Riskisuhe
Sugu (1=mees)	1,305***	1,298***	1,133***	1,271***	1,282***
Hääled	1,044***	1,050***	1,051***	1,043***	1,037***
Kandidaadi number	0,976***	0,970***	0,970***	0,974***	0,984***
Konstant	2,130***	4,318***	3,991***	2,520***	0,757***
N	59940	15178	14656	15322	14784
Nagelkerke R²	0,423	0,462	0,446	0,424	0,380

Standardvead sulgudes. *** p<0.001, ** p<0.01, * p<0.05

Seega on näha, et meestel on selgelt suurem tõenäosus valituks osutada kui naistel. Kuigi vastav riskisuhe on aastatega pisut langenud (2002 riskisuhe 1,298; 2005 1,133; 2009 1,271 ning 2013 1,282), on siiski naiskandidaatidega võrreldes erinevus märkimisväärne.

Determinatsioonikordaja Nagelkerke R^2 näitab antud mudeli sobivust. Nii valimisi kokkuvõtvas kui ka valimiste lõikes eraldi on antud näitaja üsna suur (valimiste puhul kokku Nagelkerke R^2 0,423; eraldi 2002 0,462; 2005 0,446; 2009 0,424 ja 2013 0,380). See tähendab, et koos häälte arvu ja kandidaadi numbriga valimisnimekirjas seletab sugu ära suure määra valituks osutumise tõenäosusest.

Mirjam Allik (2011) leidis Riigikogu valimiste nimekirju ja tulemusi analüüsid, et isegi valimisnimekirja positsiooni, kandidaadi vanuse, eelneva poliitikakogemuse ja kõrghariduse arvesse võtmine kontrollidena ei näidanud, et kandidaadi sugu oleks statistiliselt olulise väärtusega kandidaadi häälte saagi seletamisel. Käesolev uurimus lükkab selle väite kohaliku omavalitsuse tasandil ümber. Isegi selliseid tugevalt valituksosutumist ennustavaid faktoreid nagu kandidaadi asukoht nimekirjas ja saadud häälte arv arvesse võttes on soo mõju valituks osutumisele statistiliselt oluline. Võib järeldada, et soo efekt kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel valituks osutumisele on väga oluline ning see, mida Riigikogu valimistel enam ei näe, on siiski selgelt olemas kohalikul tasandil.

2.4. Tulemused

Käesolev bakalaureusetöö empiirika analüüsis statistiliselt, kas ja kuidas mõjutab kandidaadi sugu häältesaaki ja valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel. Analüüsi põhjal leiti järgmist:

- Kandidaatide sooline jagunemine kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel on väga ebavõrdne. Kõigil vaadeldavil kohalikel valimistel (2002, 2005, 2009 ja 2013) oli meeskandidaatide osakaal tunduvalt suurem kui naiskandidaatide osakaal. Nelja valimise kokkuvõttes moodustasid naised kandidaatidest 38,97% ning mehed 61,03%.

- Valituks osutunute sooline jagunemine on samuti väga ebavõrdne. Meeskandidaatide valituks osutumine kõigi nelja valimise lõikes oli tunduvalt suurem kui naiskandidaatide valituks osutumine. Nelja kohaliku valimise kokkuvõttes moodustasid mehed kõigist valituks osutunuist 70,34% ning naised 29,66%.
- Kandidaatide ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe ei ole proportsionaalne. Kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel saab süsteemselt vähem naisi valituks kui mehi.
- Kandidaadi sugu mõjutab olulisel määral valimistel saadud häälte hulka. Meeskandidaadid saavad keskmiselt rohkem hääli kui naiskandidaadid.
- Kandidaadi sugu mõjutab olulisel määral valituks osutumist. Meeskandidaadil on suurem tõenäosus valituks osutada kui naiskandidaadil.

Läbiviidud statistilise analüüsi tulemused annavad väga hea ülevaate kandidaadi soo mõjust valituks osutumisele Eesti kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel ning tõestavad, et naiskandidaadil on raskem valituks osutada kui meeskandidaadil.

KOKKUVÕTE

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida naiste poliitilist esindatust mõjutavaid tegureid ning analüüsida, milline on kandidaadi soo mõju valituks osutumisele kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel. Kuna poliitika karjäär saab enamasti alguse kohaliku omavalitsuse esinduskogus ning madalama taseme poliitika kogemus on oluline mõjutegur parlamendis valituks osutumisele, on vajalik uurida, kas naiste vähese poliitilise esindatuse põhjused võivad peituda just kohalikul tasandil. Püstitatud hüpoteesi „Kandidaadi sugu mõjutab valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel“ kontrollimiseks viidi läbi statistiline analüüs nelja kohaliku valimise (2002, 2005, 2009 ja 2013) andmete põhjal.

Analüüsi tulemusena võib väita, et naiste osakaal valimistel kandideerinute ja valituks osutunute seas on tunduvalt madalam kui meeste osakaal. Kandidaatide ja valituks osutunute soolise jagunemise suhe ei ole proportsionaalne – naiskandidaate saab süsteemselt vähem valituks kui mehi. Läbi viidud lineaarse ja logistilise regressiooni põhjal väita, et kandidaadi sugu mõjutab olulisel määral valimistel saadud hääle hulka ning valituks osutumise tõenäosust. Meeskandidaadid saavad keskmiselt rohkem hääli kui naiskandidaadid ning meeskandidaadil on suurem tõenäosus valituks osutada kui naiskandidaadil. Seega saab järeldada, et püstitatud hüpotees leidis kinnitust. Kandidaadi sugu tõepoolest mõjutab valituks osutumist kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel.

Siiani on naiste poliitilist esindatust Eestis uuritud eelkõige Riigikogu valimiste põhjal. Kui parlamendi valimistel ei ole leitud, et sugu mängiks rolli valituks osutamisel, siis kohalikul tasandil võib selle väite ümber lükata. Käesolev bakalaureusetöö toob välja naiste poliitilise esindatuse valukoha – kohaliku omavalitsuse volikogu valimistel on naistel raskem saada valituks kui meestel, mis omakorda võib põhjustada ka naiste väiksemat osalust kõrgematel poliitika tasanditel.

Antud uurimus ei püüagi ära seletada, miks naiskandidaadid saavad kohalikel valimistel vähem hääli, vaid selgitas välja, et sugu mõjutab valituks osutumise tõenäosust. Tulevikus võib juba valijakäitumist analüüsida ja uurida, miks eelistatakse kohalikel valimistel pigem meeskandidaate.

GENDER EFFECTS ON THE RESULTS OF LOCAL GOVERNMENT ELECTIONS

Summary

Political gender equality is a topic that has been discussed a lot in Estonian society. This Bachelor's thesis analyzes if and how much does candidate's gender influence getting elected into local government.

Theoretical part of the thesis brings out the importance of political gender equality and the theories describing the factors that influence women's political participation. Theories are mostly from the following authors: Pippa Norris and Ronald Inglehart (2001), Sarah Childs and Mona L. Krook (2008, 2009), Melanie M. Hughes, Sheri L. Kunovich and Pamela Paxton (2007).

Women's greater political participation is necessary as it's a vital element of gender equality and including more women in political processes will also give more legitimacy to political outcomes. As it has been found that experience from local government politics is very important factor when running for parliament, it is necessary to analyze the situation of women's participation at the local level.

Therefore this thesis analyzes four Estonian local government elections (2002, 2005, 2009 and 2013). Statistical analysis was carried out based on the candidate lists from Estonian National Electoral Committee. The database contained all the candidates and information about their electoral districts, number of votes they received and whether they got elected or not.

In order to find out if candidate's gender influences getting elected at local elections the following points were analyzed:

- How do candidates divide by gender?
- How do elected officials divide by gender?
- How does gender affect the amount of votes received on local elections?
- How does gender affect getting elected?

Based on the analysis the following conclusions were drawn:

- The gender division of candidates at the local government elections is very unequal. At all of the viewed elections (2002, 2005, 2009 and 2013) male candidates formed the majority. Altogether male candidates formed 61,03% of candidates, whereas female formed only 38,97%.
- Also the gender division of elected officials is unequal. At all of the four local elections most of the elected officials were men. Altogether 70,34% of the elected officials were men and 29,66% women.
- The relation between gender divisions of candidates and elected officials is not proportional. Systematically fewer women get elected.
- Candidate's gender affects the number of received votes. Female candidates get significantly less votes than male candidates.
- Candidate's gender affects getting elected. Male candidate is more likely to get elected on local elections.

Based on the aforementioned results of the statistical analysis the thesis clearly shows that even though there may be *de jure* gender equality in Estonia, it is still more difficult for a female candidate to get elected at the local government elections. In the future social scientists should probably analyze the electoral behaviour more closely to find out the reasoning behind that.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. **Allik, M.** 2011. *Nimekirjad, hääled ja sugu 2007. ja 2011. aasta Riigikogu valimistel*. <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=14524> (Vaadatud 30.11.2013)
2. **Childs, S.; Krook, M. L.** 2008. *Critical Mass Theory and Women's Political Representation*. *Political Studies*, vol. 56, pp. 725–736. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9248.2007.00712.x/pdf> (Vaadatud 05.04.2014)
3. **Childs, S.; Krook, M. L.** 2009. *Analysing Women's Substantive Representation: From Critical Mass to Critical Actors*. *Government and Opposition*, vol. 44, no. 2, pp. 125–145. http://mlkrook.org/pdf/childs_krook_2009.pdf (Vaadatud 05.04.2014)
4. **COE = Council of Europe.** 2004. *Parliamentary Assembly. Women's Participation in Elections. Recommendation No 1676*. [http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17259&lang=EN_\(Vaadatud 12.04.2014\)](http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17259&lang=EN_(Vaadatud)
5. **Donaghy, T. B.** 2004. *Application of Mainstreaming in Australia and Northern Ireland*. *International Political Science Review*, vol 25, no 4, pp. 393-410.
6. **European... = European Convention on Human Rights.** 1998. http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf (Vaadatud 18.04.2014)
7. **Fourth... = Fourth World Conference on Women. Beijing Declaration.** 1995. <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/declar.htm> (Vaadatud 18.04.2014)
8. **Fox, R. L.; Lawless, J. L.** 2004. *Entering the Arena? Gender and the Decision to Run for Office*. *American Journal of Political Science*, vol. 48, no. 2, pp. 264–280. http://dingo.sbs.arizona.edu/~ggoertz/qmir/fox_lawless2004.pdf (Vaadatud 6.12.2013)
9. **Freidenvall, L.** 2003. *Women's Political Representation and Gender Quotas – the Swedish Case*. The Research Program: Gender Quotas – a Key to Equality? Department of Political Science, Stockholm University. <https://www.google.ee/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0CC0QFjAA&url=http%3A%2F%2Flegislationline.org%2Fdownload%2Faction%2Fdownload%2Fid%2F2873%2Ffile%2FQuotas%2520Sweden.pdf&ei>

=Ec1kU9C_K4qu7AaPxoGgAw&usg=AFQjCNFUEBAQWXxW9IOWKcJ0Z--
R6wMLtw&bvm=bv.65788261,d.ZGU (Vaadatud 3.05.2014)

10. **Gender...** = **Gender equality in the European Union.** 2011.
http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/brochure_equality_en.pdf
(Vaadatud 18.04.2014)
11. **Hughes, M. M.; Kunovich, S.; Paxton, P.** 2007. *Gender in Politics.* The Annual Review of Sociology, no. 33, pp. 263-284.
http://digitalrepository.smu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=hum_sc_i_sociology_research (Vaadatud 27.04.2014)
12. **Inglehart, R.; Norris, P.** 2001. *Cultural Obstacles to Equal Representation.* Journal of Democracy, vol 12, no. 3, pp. 126-140.
http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Articles/Articles%20published%20in%20journals_files/Cultural_Obstacles_JofD2001.pdf (Vaadatud 6.12.2013)
13. **Inglehart, R.; Norris, P.** 2003. *Rising tide. Gender Equality and Cultural Change around the World.* New York: Cambridge University Press.
http://www.hse.ru/data/2013/02/20/1306830406/Inglehart&Norris_Rising%20Tide.pdf (Vaadatud 6.12.2013)
14. **IPU = Inter-Parliamentary Union.** 2014. *Women in National Parliaments.*
<http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm> (Vaadatud 1.05.2014)
15. **Kittilson, M. C.** 2006. *Challenging parties, changing parliaments: women and Elected Office in Contemporary Western Europe.* Columbus: Ohio State University Press.
<https://ohiostatepress.org/Books/Book%20PDFs/Kittilson%20Challenging.pdf>
(Vaadatud 1.05.2014)
16. **Konventsioon...** = **Konventsioon naiste diskrimineerimise kõigi vormide likvideerimise kohta.** 1995. RT II 1995, 5, 31.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/23988> (Vaadatud 18.04.2014)
17. **Marling, R.; Järviste, L.; Sander, K.** (toim). 2010. *Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis. II.* Tallinn: Sotsiaalministeerium.
http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V21jaanded/Publikatsioonid/2010/Teel_tasak_yhiskonda_II_eesti.pdf (Vaadatud 12.04.2014)

18. **Norris, P.** (toim). 1997. *Passages to Power: Legislative Recruitment in Advanced Democracies*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
19. **Norris, P.; Inglehart, R.** 2001. *Cultural Obstacles to Equal Representation*. Journal of Democracy, vol. 3, pp. 126-140. http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Articles/Articles%20published%20in%20journals_files/Cultural_Obstacles_JofD2001.pdf (Vaadatud 12.04.2013)
20. **Papp, Ü. M.; Kütt, R.** 2013. *Soolise võrdõiguslikkuse teemade käsitlemine põhikooli ja gümnaasiumi ühiskonnaõpetuses. Käsiraamat*. Tallinn: Eesti Naisteühenduste Ümarlaua Sihtasutus http://www.enu.ee/lisa/458_Soolise%20vordoiguslikkuse%20teemad%20yhiskonnaopetuses_.pdf (Vaadatud 12.04.2013)
21. **Paxton, P.** 1997. *Women in national legislatures: a cross-national analysis*. Social Science Research. vol. 26, no. 4, pp. 442–464.
22. **Raitviir, T.** 2003. *Eesti naised võimu juures 1992-2003*. <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=11794&op=archive2> (Vaadatud 30.11.2013)
23. **Randall, V.** 1987. *Women and Politics: An International Perspective*. London: Macmillan
24. **Rasmussen, P. N.; Gurmai, Z.; Mikko, M.** 2006. *Naisi kaasamata edu ei saavuta*. <http://www.epl.ee/news/arvamus/poul-nyrup-rasmussen-zita-gurmai-marianne-mikko-naisi-kaasamata-edu-ei-saavuta.d?id=51035495> (Vaadatud 30.11.2013)
25. **SMSVOa = Sotsiaalministeeriumi Soolise võrdõiguslikkuse osakond.** *Naiste ja meeste võrdõiguslikkus. Poliitika ja otsuste tegemine. Põhimõisted*. <http://gender.sm.ee/index.php?097983390> (Vaadatud 6.12.2013)
26. **SMSVOb = Sotsiaalministeeriumi Soolise võrdõiguslikkuse osakond.** *Naiste ja meeste võrdõiguslikkus. Poliitika ja otsuste tegemine. Sissejuhatus*. <http://gender.sm.ee/index.php?097923387> (Vaadatud 6.12.2013)
27. **Sotsiaalministeerium.** 2010. *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2009*. http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/V2ljaanded/Toimetised/2010/toimetised_20101.pdf (Vaadatud 29.11.2013)

28. **SoVS = Soolise võrdõiguslikkuse seadus.** 2004. RT I 2004, 27, 181.
<https://www.riigiteataja.ee/akt/738642> (Vaadatud 12.04.2014)
29. **Sutrop, M.; Lõuk, K.; Kiho, T.** (koost ja toim). 2007. *Eesti Vabariigi naisministrid. Koguteos naistest poliitika tipus.* Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
30. **Tavits, M.** 2009. *Effect of Local Ties On Electoral Success and Parliamentary Behaviour: The Case of Estonia.* Party Politics, vol. 16, pp. 237-259.
31. **Vabariigi Valimiskomisjon.** 2011. *Valimised Eestis 1992-2011. Statistikat ja selgitusi.* http://www.vvk.ee/public/documents/Valimised_Eestis_1992-2011_est_issuu.pdf (Vaadatud 29.11.2013)
32. **Vabariigi Valimiskomisjon.** 2013. Andmestik Eesti valimiste kohta. Valimisnimekirjad ja -tulemused 1996-2013. http://vvk.ee/extensions/valimiste_ajalugu/converter/viewer.php (Vaadatud 12.04.2014)